

ЛОГІКА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів за напрямом підготовки «Філософія»

Тема № 1

ПРЕДМЕТ ТА МЕТОД ЛОГІКИ

План

1. Визначення логіки.
2. Міркування та його структура.
3. Правильні та неправильні міркування.
4. Логічна форма міркування.

Методичні вказівки

Історія логіки налічує приблизно 2,5 тисячі років та поділяється на два етапи: традиційний (IV ст. до н.е. – перша половина XIX ст.) та сучасний (друга половина XIX ст. – до нашого часу). Відповідно до цих етапів говорять про традиційну та сучасну логіку. Засновником традиційної логіки вважається Аристотель, сучасної логіки – Готфрід Ляйбніц.

Незалежно від того, про яку логіку йдеться, вона вивчає три форми мислення – поняття, судження та умовиводи. Тобто, будь-яке міркування складається з цих трьох форм або двох компонентів: засновків (висловлювань, в яких міститься вихідне, відоме знання) та висновку (висловлювання, в якому міститься нове знання і яке отримують логічним шляхом із засновків).

Міркування поділяють на правильні, у яких дотримуються всіх правил та законів логіки, та неправильні, у яких припускаються логічних помилок внаслідок порушення правил або законів логіки.

Такі порушення пов'язують з логічними помилками, які поділяють на паралогізми та софізми. При цьому, правильність міркування ще не означає істинності його засновків та висновку. Взагалі логіка не займається визначенням істинності та хибності засновків та висновків міркувань. Проте у логіці існує таке правило: якщо міркування побудоване правильно і при цьому воно спирається на істинні засновки, то висновок такого міркування завжди буде безумовно істинним. У інших випадках істинність висновку не може бути гарантована.

Логіку як науку цікавить не просто міркування, а його *логічна форма* (схема). Побудова моделі, у якій змістовним міркуванням відповідають їхні формальні аналоги, у логіці називається формалізацією. Компонентами логічної форми є логічні та нелогічні терміни.

Логічні терміни у природній мові виражають за допомогою таких слів та словосполучень: «будь-який», «деякий», «є», «не», «якщо..., тоді...», «...і...», «...або...» тощо.

У нелогічних термінах фіксують певну інформацію, про яку йдеться у виразі. Це можуть бути як окремі слова, словосполучення, так і цілі речення.

Зміст міркування виражається у нелогічних термінах. У зв'язку з цим поняття логічної форми уточнюють таким чином: логічна форма міркування – це його структура, яку виявляють у результаті абстрагування від значень нелогічних термінів.

Приклад. Розглянемо висловлювання: «Якщо я підготуюся до іспиту, то складу його як годиться». Цей вираз містить один логічний термін: «якщо..., то...» і складається з двох простих висловлювань:

1. Я підготуюся до іспиту – p ;

2. Я складу іспит як годиться – q .

Логічна форма виразу: Якщо p , то q .

Для того, щоб з'ясувати логічну форму міркування, необхідно:

1. З'ясувати засновки та висновок міркування. Якщо міркування подане не у повному вигляді, то відновити його.

2. Визначити логічні терміни, що входять до складу засновків та висновку міркування.

3. Замінити прості висловлювання, що входять до складу засновків та висновку міркування, і позначити їх певними символами.

4. Виразити логічну форму міркування за допомогою відповідної схеми.

✍ Завдання для самоконтролю

1. Відновіть міркування у повному обсязі, тобто з'ясуйте всі його засновки та висновок: «Якщо є причина, то є наслідок. Але причини немає».

2. Визначте логічну форму наведеного висловлювання: «Якщо б у цьому світі не було б зла, людина ніколи б не міркувала про божество» (П. Гольбах).

3. Визначте логічну форму наведеного міркування: «Той, хто все заперечує, нічому не вірить; хто нічому не вірить, знаходиться у протиріччі сам із собою, оскільки він вірить у припущення, що все неймовірно; хто знаходиться у протиріччі сам із собою, той мислить нелогічно. Отже, хто все заперечує, той мислить нелогічно».

Література

Основна:

1. Богдановський І.В. Логіка: Опорний конспект лекцій: [Частина книги: Розділ 1. Логіка як наука. Тема 1. Предмет логіки] / І.В. Богдановський, О.Г. Льовкіна. – К.: МАУП, 2004. – С. 3-9.

2. Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів: [Частина книги: Книга перша. Традиційна логіка. Розділ І. Предмет логіки]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 13-41.

3. Коэн М., Нагель Э. Введение в логику и научный метод: [Частина книги: Глава І. Предмет логіки] / Пер. с англ. П.С. Куслия. – Челябинск, Пермь: Социум, 2010. – С. 29-58.

4. Солодухин О.А. Логика: Для студентов вуза: [Частина книги: Глава 1. Теоретическая логика: круг проблем. 1.2. Методологическое значение теоретической логики]. – Ростов-н/Д: Феникс, 2004. – С. 18-26. – (Библиотека ЗНУ).

Додаткова:

1. Анисов А.М. Современная логика: [Частина книги: Часть I. Истоки логики]. – М.: ИФ РАН, 2002. – С. 10-41.

2. Войшвилло Е.К., Дегтярев М.Г. Логика: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: [Частина книги: Глава I. Предмет и значение логики]. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – С. 9-42.

3. Зиновьев А.А. Основы логической теории научных знаний: [Частина книги: Глава 1. Логическая теория научных знаний] / Вст. статья В.А. Лекторского. – М.: Изд-во ЛКИ, 2010. – С. 5-13.

4. Кириллов В.И., Старченко А.А. – Логика: [Частина книги: Глава I. Логика как наука] / Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 10-30.

5. Титов В.Д. Логика: підручник для студентів вищих навчальних закладів: [Частина книги: Розділ 1. Предмет і значення формальної логіки] / В.Д. Титов, С.Д. Цалін та ін. – Х.: Право, 2005. – С. 5-26.

Словник-мінімум

Логіка – наука про правила міркування і ті форми, у яких воно здійснюється.

Логічна форма міркування – спосіб зв'язку висловлювань, які входять до його складу. Для її виявлення в логіці створюють штучні мови, які отримали назву формалізованих мов.

Міркування – розумовий процес, у ході якого на підставі наявних, відомих знань отримують нове знання.

Парадокси – вид логічних помилок, коли, починаючи з інтуїтивно очевидних суджень і керуючись правильними засобами логіки, ми в результаті отримаємо логічну суперечність (виявляється, що разом істинними є певне судження (А) і його заперечення (не А)).

Паралогізми – логічні помилки, яких припускаються у міркуваннях ненавмисно (через незнання).

Софізми – логічні помилки, яких припускаються у міркуваннях навмисно, з метою обґрунтування неправдивого твердження, введення в оману співрозмовника тощо.

Формалізована мова – спеціальна штучна мова, в якій вирази природної мови замінюють на спеціальні символи, за якими закріплюють певні значення. Міркування за такого підходу перетворюється на ланцюжок знаків, побудований за строгими правилами.

Тема № 2
СЕМІОТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ЛОГІКИ

План

1. Поняття про знак. Види знаків.
2. Семіотика як наука про знаки.
3. Структура знакового процесу.
4. Виміри знакового процесу.
5. Рівні знакового процесу.

📖 Методичні вказівки

Будь-яке міркування можна подати як ланцюжок знаків. Розрізняють три *види знаків*: іконічні знаки (знаки-копії), знаки-символи та знаки-індекси.

Крім того, усі знаки поділяють на мовні та немовні. У зв'язку з тим, що міркування зазвичай виражають за допомогою мови (природної або штучної), у логіці досліджують тільки мовні знаки, інші види знаків до сфери її вивчення не потрапляють.

Засновником науки про знаки (семіотики) вважається швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр та американські філософи Чарльз Пірс та Чарльз Морріс. Семіотика на сучасному етапі її розвитку є міждисциплінарною наукою. Будь-яке явище або процес, розглянуті з точки зору їхнього знакового втілення, можуть стати предметом аналізу цієї науки. У наш час проводять дослідження в рамках *дескриптивної семіотики*, яка вивчає конкретні знакові системи (зокрема, правова семіотика, семіотика медицини, семіотика кіно тощо) та *теоретичної семіотики*, яка вивчає найзагальніші властивості та відношення, притаманні будь-яким знаковим системам, незалежно від їхнього матеріального втілення. До складу теоретичної семіотики відносять *логічну семіотику*, яка має справу з аналізом природних та штучних мов у різних аспектах їхнього функціонування.

Будь-який вид семіотики вивчає знакові процеси, у яких щось функціонує як знак. *Структура знакового процесу* складається із: знакового засобу (того, що є знаком), значення (того, на що вказує знак), інтерпретатора (того, хто сприймає знак) та інтерпретантів (дій, поведінки, реакції того, хто сприймає знак).

Для того, щоб визначити структуру знакового процесу, необхідно з'ясувати: 1. Знаковий засіб; 2. Значення; 3. Інтерпретатора; 4. Інтерпретанту.

Приклад. Розглянемо знаковий процес: «По телебаченню показують рекламу кави».

1. Знаковий засіб – відеоролик реклами кави.
2. Значення – зміст рекламного ролика.
3. Інтерпретатор – глядач.
4. Інтерпретанта – реакція глядача (не звертає уваги, виключає звук, уважно дивиться тощо).

Головним компонентом знакового процесу є знак. Всі знаки мають значення, тобто щось позначають. Розрізняють два типи значення знака:

предметне значення (денотат – предмет, позначений знаком) та смислове значення (сукупність суттєвих рис, властивостей, характеристик предмета, позначеного цим знаком).

Для того, щоб визначити значення мовного виразу, необхідно:

1. Визначити смислове значення, тобто сукупність суттєвих характеристик предмета, позначеного цим виразом.

2. Визначити предметне значення, тобто предмет, позначений цим виразом. Зверніть увагу на те, що предметні значення різноманітні: це може бути окремий предмет, клас предметів, явище, процес, властивості предметів, відношення між ними тощо.

Приклад. Розглянемо мовний вираз «Євангеліє».

Смисловим значенням цього мовного виразу є такі характеристики, як «ранньохристиянський твір про життя Ісуса Христа, який християнська церква вважає священним і який входить до складу Нового Заповіту». Предметним значенням цього знака є клас, до якого входять Євангеліє від Матвія, Євангеліє від Марка, Євангеліє від Луки, Євангеліє від Івана.

Знак обов'язково має смислове значення. Проте не кожний знак вказує на якийсь реально існуючий предмет. Відповідно до трьох зафіксованих компонентів семіозису (знак, значення, інтерпретатор) розглядають такі відношення: відношення між знаком та іншими знаками, які з ним пов'язані; відношення між знаком та його значенням; відношення між знаком та його інтерпретатором.

Три різновиди відношень між компонентами фіксують відповідно три *виміри знакового процесу*: синтаксичний (вимір, який фіксує відношення між знаками у структурі знакового процесу), семантичний (вимір, який фіксує відношення між знаком та його значенням у структурі знакового процесу) та прагматичний (вимір, який фіксує відношення між знаком та його інтерпретатором у структурі знакового процесу).

Найчастіше у знаковому процесі присутні всі три виміри. Проте можливі й такі ситуації, у яких деякі виміри зникають. Відповідно до трьох вимірів семіозису виокремлюють три розділи семіотики як науки: синтактику, семантику та прагматику. У логічній семіотиці відповідно виокремлюють: логічний синтаксис, логічну семантику, логічну прагматику.

Крім вимірів розрізняють також *рівні знакового процесу*.

На першому рівні семіозису інтерпретатор безпосередньо включений до знакового процесу.

На другому рівні він абстрагується від своєї участі у знаковому процесі та здійснює спробу дослідити його структуру на іншому, більш високому теоретичному рівні. Таких рівнів семіозису може бути нескінченна кількість. Кожен з них репрезентує різні рівні абстракції при розгляді одного й того ж знакового процесу.

✍ Завдання для самоконтролю

1. Проаналізуйте структуру знакового процесу: 1.1. Диктор виголошує останні новини; 1.2. Депутат виступає на засіданні Верховної Ради;

1.3. Покупець висловлює незадоволення щодо обслуговування директору магазину; 1.4. Гість вітає ювіляра з днем народження.

2. Визначте предметне та смислове значення наступних мовних виразів: Прометей; учень; університет; міркування; ссавець; The Beatles; Конституція; Богдан Хмельницький.

Література

Основна:

1. Анисов А.М. Современная логика: [Частина книги: Часть II. Основы логики. Глава 3. Знаки и знаковые системы]. – М.: ИФ РАН, 2002. – С. 42-56.

2. Кириллов В.И., Старченко А.А. – Логика: [Частина книги: Глава I. Логика как наука. § 4. Логика и язык] / Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 22-26.

3. Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів: [Частина книги: Книга перша. Традиційна логіка. Розділ II. Мислення і мова]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 42-50.

4. Солодухин О.А. Логика: Для студентов вуза: [Частина книги: Глава 1. Теоретическая логика: круг проблем. 1.3. Культурологическое значение теоретической логики]. – Ростов-н/Д: Феникс, 2004. – С. 26-38. – (Бібліотека ЗНУ).

Додаткова:

1. Декомб В. Дополнение к субъекту: Исследование феномена действия от собственного лица: [Прояснения логические и синтаксические] / Пер. с фр. М. Голованивской. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – С. 47-128.

2. Деррида Ж. О грамматологии / Пер. с франц., вступит ст. и ком. Н.С. Автономовой. – М.: Ad Marginem, 2000. – 512 с. – http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/derr_gr/

3. Зиновьев А.А. Основы логической теории научных знаний: [Частина книги: Глава 2. Знаки] / Вст. статья В.А. Лекторского. – М.: Изд-во ЛКИ, 2010. – С. 14-27.

4. Ішмуратов А.Т. Вступ до філософської логіки: Підручник для студентів та аспірантів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів: [Частина книги: Розділ 19. Логічна теорія ігор]. – К.: Абрис, 2007. – С. 267-295.

5. Карнап Р. Преодоление метафизики логическим анализом языка // Аналитическая философия: становление и развитие. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2008. – С. 69-89.

6. Кислов А.Г. Смеховые «языковые игры»: подмена правил и эффект узнавания // Збірник наукових праць з філософії та філології «Докса». – Вип. 5. Логос і праксис сміху. – Одеса, 2004. – С. 107-113.

7. Рузавин Г.И. Методология научного познания: Учеб. пособие для вузов: [Частина книги: Глава 9. Методы и функции понимания. 9.2. Понимание как семантическая интерпретация]. – М.: Юнити-Дана, 2012. – С. 169-172.

8. Сидоренко Е.А. Релевантная логика (предпосылки, исчисления, семантика): [Частина книги: Семантика возможных миров]. – М.: ИФ РАН, 2000. – С. 11-52.

9. Титов В.Д. Логіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів: [Частина книги: Розділ 2. Мова як предмет логічного аналізу] / В.Д. Титов, С.Д. Цалін та ін. – Х.: Право, 2005. – С. 27-43.

Словник-мінімум

Знак – предмет, що виступає у якості носія інформації про інший предмет та який використовується для її придбання, зберігання, переробки і передачі.

Знаки-індекси – знаки, значення яких повністю визначене тим контекстом, у якому їх застосовують.

Знаки-символи – знаки, які фізично ніяк не пов'язані з предметами, що їх вони позначають. Їхні значення встановлюють переважно за умовною згодою. У зв'язку з цим вони набувають статусу умовного позначення та всезагального правила.

Іконічні знаки – знаки, значення яких повністю визначене тим предметом, якому вони відповідають.

Прагматика (логічна) – рівень семіотики, на якому враховуються рівень обізнаності й поведінка інтерпретатора мовних виразів.

Семантика (логічна) – рівень семіотики, на якому враховуються зв'язки, що існують між мовою і позамовною дійсністю.

Семіотика – наука, яка вивчає знаки та знакові процеси. Семіотика поділяється на три рівні: синтаксис, семантику і прагматику.

Синтаксис (логічний) – рівень семіотики, на якому мова розглядається як неінтерпретована знакова система.

Тема № 3

ІМ'Я ТА ПОНЯТТЯ

План

1. Загальна характеристика імені.
2. Принципи відношення іменування.
3. Поняття та його структура.
4. Види понять.

Методичні вказівки

Розуміння імені означає виникнення думки (1) про клас іменованих предметів (*предметне значення – денотат*) та (2) про основні ознаки цих предметів (*сміслові значення*). Оскільки смисл є способом, за допомогою якого ім'я вказує на предмет, саме завдяки смислу ми дізнаємося, які предмети позначено іменем. З першого погляду здається, що визначити предметне та смислове значення імені зовсім не важко, хоча насправді це не так. Така

ситуація зумовлена тим, що у процесах мислення та спілкування люди застосовують імена, які є неточними та неясними. Велика кількість мовних виразів є одночасно неточними і неясними. З одного боку, неможливо чітко встановити клас об'єктів, які позначають ці вирази, а з іншого – смислу таких імен бракує визначеності.

Поняття у природній мові виражається у слові або словосполученні, інакше кажучи, в імені. Тому у структурі поняття виділяють два компоненти: предмети, що відображені у понятті, та ознаки, за якими ці предмети узагальнені у понятті. Наприклад, у понятті «трикутник» узагальнюються усі трикутники на тій підставі, що кожен з них має властивості замкнутої геометричної фігури, обмеженої трьома сторонами. Дві вказані характеристики поняття називаються, відповідно, його *обсягом і змістом*. Усі узагальнювані предмети складають обсяг, а ознаки, за якими вони узагальнюються, – зміст поняття. В обсязі поняття виокремлюють елементи обсягу та частини обсягу.

Для того, щоб визначити логічну структуру поняття, необхідно:

1. Визначити зміст поняття.
2. Визначити обсяг поняття, його елементи та частини.

Відношення між обсягом та змістом поняття регулює закон, який отримав назву «закон оберненого відношення між обсягом та змістом поняття». Його сутність: *чим ширшим є зміст поняття, тим вузьчим є його обсяг, і навпаки. Інакше кажучи, якщо зміст одного поняття є ширшим, ніж зміст іншого поняття, то обсяг першого поняття є вузьчим, ніж обсяг другого поняття.*

Види понять:

1. Залежно від кількісної характеристики обсягу поняття поділяють на *одиничні, загальні та порожні (пусті)*.

2. Залежно від типу елементів обсягу поняття поділяють на *конкретні та абстрактні*. Поділ імен на абстрактні та конкретні інколи породжує логічну помилку гіпостазування (опредметнення абстрактних сутностей, у приписуванні їм реального, предметного існування).

3. Залежно від характеру елементів обсягу поняття поділяють на *збірні та незбірні*.

4. Залежно від наявності чи відсутності у змісті поняття ознак, на підставі яких предмети узагальнюють у клас, поняття поділяють на *позитивні та негативні*.

5. Залежно від наявності чи відсутності у змісті поняття ознак, які вказують на відношення з іншими поняттями, поняття поділяють на *відносні та безвідносні*.

Визначити, до якого виду належить поняття, означає дати йому логічну характеристику. *Для того, щоб дати логічну характеристику поняттю, необхідно з'ясувати, чи є досліджуване поняття:*

1. Одиничним, загальним, пустим.
2. Конкретним, абстрактним.

3. Збірним, незбірним.
4. Позитивним, негативним.
5. Відносним, безвідносним.

Приклад: Дамо логічну характеристику поняття «університет»: загальне, конкретне, незбірне, позитивне, безвідносне.

✍ Завдання для самоконтролю

1. Визначте логічну структуру понять: міркування; Венера; дієслово; республіка; президент; Михайло Коцюбинський; сторіччя; нація; християнство; апостол; найвища вершина Кавказу.

2. Дайте логічну характеристику понять: множина; Верховна рада України; ООН; динозавр; талант; рішення Соломона; ноктюрн Шопена; хвороба; аморальність; ностальгія; чумацький шлях; орден Ярослава Мудрого; родинні стосунки; любов матері.

3. Наведіть поняття, які мали б такі логічні характеристики:

- 3.1. Загальне, конкретне, збірне, позитивне, безвідносне.
- 3.2. Одичне, абстрактне, незбірне, позитивне, безвідносне.
- 3.3. Загальне, конкретне, незбірне, негативне, відносне.
- 3.4. Пусте, абстрактне, незбірне, позитивне, безвідносне.
- 3.5. Загальне, абстрактне, збірне, позитивне, безвідносне.

Література

Основна:

1. Богдановський І.В. Логіка: Опорний конспект лекцій: [Частина книги: Розділ 2. Логічна характеристика форм мислення. Тема 4. Поняття] / І.В. Богдановський, О.Г. Льовкіна. – К.: МАУП, 2004. – С. 26-38.

2. Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів: [Частина книги: Книга перша. Традиційна логіка. Розділ V. Елементи теорії імен]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 92-101.

3. Титов В.Д. Логіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів: [Частина книги: Розділ 4. Поняття] / В.Д. Титов, С.Д. Цалін та ін. – Х.: Право, 2005. – С. 53-65.

Додаткова:

1. Балашов Л.Е. Новая метафизика. (Категориальная картина мира или Основы категориальной логики): [Категориальный строй мышления]. – М., 2003. – С. 17-40. – <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3633898>

2. Ерышев А.А. Логика: Курс лекций: [Частина книги: Глава 4. Понятие] / А.А. Ерышев, Н.П. Лукашевич, Е.Ф. Сластенко. – 5-е изд., перер. и доп. – К.: МАУП, 2004. – С. 77-94. – (Бібліотека ЗНУ).

3. Кириллов В.И., Старченко А.А. – Логика: [Частина книги: Глава II. Понятие. § 1. Понятие как форма мышления; § 2. Понятие и слово; § 3. Содержание и объем понятия; § 4. Виды понятий] / Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 31-40.

Словник-мінімум

Ім'я – вираз природної або штучної формалізації мови, що позначає окремий предмет або клас предметів.

Поняття – форма мислення, що відображає предмети у їх загальних та істотних (якісних, суттєвих) ознаках.

Зміст поняття – сукупність суттєвих ознак предметів, на підставі яких їх узагальнюють та виокремлюють у класи.

Обсяг поняття – клас предметів, які узагальнюють у понятті, і кожному з яких притаманні ознаки, що складають зміст поняття.

Елементи обсягу поняття – предмети, що входять до обсягу поняття.

Частини обсягу поняття – будь-які сукупності елементів його обсягу, які виокремлюють на підставі специфічних (тобто несуттєвих) ознак, що не входять до змісту цього поняття.

Одиничне поняття – поняття, обсягом якого є один елемент.

Загальне поняття – поняття, обсягом якого є клас однорідних предметів.

Пусте поняття – поняття, обсяг якого не містить жодного елемента.

Конкретне поняття – поняття, елементом обсягу якого є предмет або клас предметів.

Абстрактне поняття – поняття, елементом обсягу якого є властивості предметів або відношення між ними.

Збірне поняття – поняття, елементами обсягу якого є класи предметів.

Незбірне поняття – поняття, елементами обсягу якого є окремі предмети.

Позитивні поняття – поняття, у змісті яких фіксують наявність певних ознак.

Негативні поняття – поняття, у змісті яких фіксують відсутність певних ознак.

Відносні поняття – поняття, у змісті яких наявні ознаки, які вказують на відношення з іншими поняттями.

Безвідносні поняття – поняття, у змісті яких відсутні ознаки, які вказують на відношення з іншими поняттями.

Тема № 4

ВІДНОШЕННЯ МІЖ ПОНЯТТЯМИ

План

1. Порівнянні та непорівнянні поняття.
2. Сумісні та несумісні поняття.
3. Типи відношень між сумісними поняттями.
4. Типи відношень між несумісними поняттями.

Методичні вказівки

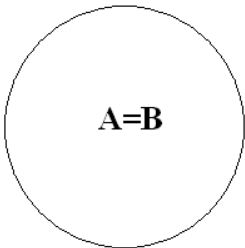
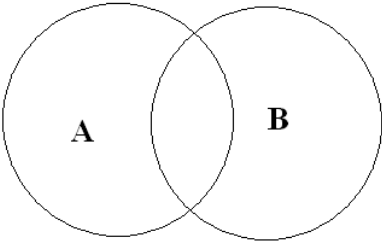
Поняття називаються порівнянними, якщо їх можна віднести до загального класу, якщо вони мають найближчий спільний рід. Інакше поняття називаються непорівнянними.

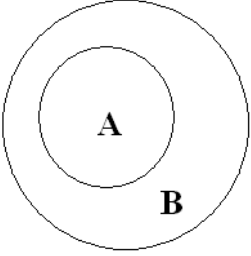
Відношення встановлюють лише між порівнянними поняттями. Порівнянні поняття можуть перебувати у відношеннях сумісності або несумісності.

Поняття сумісні, якщо у них є спільні елементи обсягів. Відношення між сумісними поняттями можуть бути трьох типів: еквівалентності (або рівнозначності), перехрещення (або перетину) та підпорядкування (або субординації).

Цими визначеннями треба керуватися при встановленні відношення сумісності. Перш ніж сказати, що поняття А і В, зокрема, «дочка» і «онука», є рівнозначними, треба перевірити себе двома твердженнями: «Будь-яка дочка – онука» і «Будь-яка онука – дочка». Якщо обидва вони істинні, то ці поняття, дійсно, еквівалентні. Підпорядкування понять А і В, зокрема, «дочка» і «мати», перевіряється складанням двох наступних тверджень: «Будь-яка мати – дочка», але «Не будь-яка дочка – мати». Значить, поняття «дочка» ширше, воно є поняттям, що підпорядковує, а «мати» менше за обсягом, воно підпорядковане. Перехрещення А і В має місце тоді, коли вірні такі твердження: «Лише деякі предмети А суть В» і «лише деякі В суть А». Тільки деякі матері – сестри і тільки деякі сестри – матері. Отже, «мати» і «сестра» – це поняття, що перехрещуються.

Відношення сумісності понять

Тип відношення	Колові схеми	Приклади
1) Усі елементи першого обсягу є елементами другого і навпаки – усі елементи другого суть елементи першого (відношення еквівалентності).		1) Текст (А) – сукупність знаків (В). 2) Інтуїція (А) – безпосереднє схоплення сутності предмета (В). 3) Каузальність (А) – причинність (В).
2) Деякі (але не всі) елементи одного обсягу є елементами іншого і навпаки, тобто у двох обсягів є елементи спільні (співпадаючі) і неспівпадаючі (відношення перехрещення або перетину).		1) Воля до влади (А) – воля до життя (В). 2) Розсудок (А) – оперування абстракціями (В). 3) Лібідо (А) – сублимація (В). 4) Рефлексія (А) – редукація (В).

<p>3) Усі елементи одного обсягу суть елементи іншого обсягу, але зворотнє не є невірним (відношення підпорядкування).</p>		<p>1) Заперечення заперечення (А) – заперечення (В). 2) Гіпотеза (А) – форма знання (В). 3) Герменевтика (А) – методологія розуміння (В).</p>
---	---	---

Аналогічним чином встановлюються *відношення несумісності*, у яких обсяги понять не мають спільних елементів: А і В несумісні, якщо жоден елемент А не є елементом В і навпаки. При несумісності теж можуть бути три варіанти: супідрядність (або співпідпорядкування), протилежність (або контрарність) та протиріччя (або контрадикторність).

На практиці при визначенні відношень між поняттями зазвичай встановлюють просто несумісність, зокрема, поняття «тролейбус» і «трамвай» несумісні, тому що жоден трамвай не є тролейбусом і навпаки. Розрізнити ж протиріччя, протилежність і супідрядність можна лише змістовно.

Відношення несумісності понять

Тип відношення	Колові схеми	Приклади
<p>1) Не вичерпуючи усього обсягу, поняття є різними видами у межах одного роду (супідрядність або співпідпорядкування).</p>		<p>1) Гносеологія (А) – онтологія (В) – розділ філософії (С). 2) Герменевтичний метод (С) – герменевтичне коло (В) – герменевтичний трикутник (А).</p>
<p>2) Поняття не вичерпують увесь родовий обсяг і знаходяться на різних полюсах (протилежність або контрарність).</p>		<p>1) Монізм (А) – Плюралізм (В). 2) Волюнтаризм (А) – Панлогізм (В).</p>
<p>3) Несумісні поняття в сумі вичерпують увесь родовий обсяг (протиріччя або контрадикторність); В = не А.</p>		<p>Логічно – алогічно. Якісний – неякісний. Паралогізм – софізм. Апріорі – апостеріорі. Феномен – ноумен. Річ у собі – річ для нас. Свідоме – несвідоме. Антецедент – консеквент.</p>

✍ Завдання для самоконтролю

1. Знайдіть у наведеному переліку поняття, які знаходяться у відношеннях тотожності, перетину, підпорядкування: найбільше місто України; сама висока гора у світі; головний закон держави; жінка; конституція України; мати; столиця держави; місто України, розташоване на Дніпрі; Еверест; сучасна столиця України; сестра; політик, депутат; місто, населений пункт; письменник, філософ; телефон, коштовний предмет.

2. Знайдіть у наведеному переліку поняття, які знаходяться у відношенні співпідпорядкування, протилежності, протиріччя: оптиміст, парне число, любов, непарне число, геометрія Евкліда, реаліст, ненависть, неевклідова геометрія, песиміст.

3. Встановіть відношення між поняттями, наведіть колові схеми, які їм відповідають: 3.1. Література, художня література, дитяча література; 3.2. Держава, монархія, федерація, республіка; 3.3. Словник, тлумачний словник, орфографічний словник, словник В. Даля; 3.4. Художник, композитор, письменник, Тарас Шевченко, Леся Українка, автор «Лісової пісні»; 3.5. Людина, яка має вищу освіту; людина, яка знає англійську мову; людина, яка знає французьку мову; людина, яка працює перекладачем; 3.6. Місто, Запоріжжя, місто України, населений пункт, обласний центр; 3.7. Студент, майбутній філософ, відмінник, спортсмен, викладач, майстер спорту.

Література Основна:

1. Кириллов В.И., Старченко А.А. – Логика: [Частина книги: Глава II. Понятіе. § 5. Отношения между понятиями] / Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 40-44.

2. Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів: [Частина книги: Книга перша. Традиційна логіка. Розділ VIII. Поняття]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 130-177.

3. Солодухин О.А. Логика: Для студентов вуза: [Частина книги: Глава 2. Понятіе. 2.1. Логические отношения между понятиями]. – Ростов-н/Д: Феникс, 2004. – С. 39-48. – (Бібліотека ЗНУ).

Додаткова:

1. Войшвилло Е.К., Дегтярев М.Г. Логика: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: [Частина книги: Глава V. Понятіе как форма мышления]. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – С. 180-222. – <http://kharthn.name/ru/isearch/download/11079>

2. Кола Ейлера – завдання з перетину та об'єднання множин (класів). – http://logika.vobrazovanie.ru/index.php?link=kr_e.html

3. Сайт, присвячений рішенню логічних завдань за допомогою діаграм Ейлера-Венна. – <http://eileracrugi.narod.ru/>

Словник-мінімум

Перетин (частковий збіг, перехресні поняття) – відношення між поняттями, обсяги яких частково співпадають, тобто містять спільні елементи (наприклад, «студент» – «спортсмен»).

Підпорядкування (субординація) – відношення між поняттями, обсяг одного з яких повністю включається (вводиться) до обсягу іншого поняття, але не вичерпує його. Це відсини виду і роду (наприклад, «птахи» – «горобець»).

Протилежність (контрарність) – відношення між поняттями, що є видами одного роду, одне з яких містить певні ознаки, а інше ці ознаки заперечує та замінює іншими, протилежними. Слова, що виявляють протилежні поняття, є антонімами (наприклад, «біла фарба» – «чорна фарба», «день» – «ніч»).

Протиріччя (контрадикторність, суперечність) – відношення між поняттями, що є видами одного роду, одне з яких вказує на деякі ознаки, а інше ці ознаки заперечує, усуває, не замінюючи їх жодними іншими ознаками (наприклад, «чесна людина» – «нечесна людина», «білий папір» – «небілий папір»).

Рівнозначність (тотожність, еквівалентність) – відношення між поняттями, які різняться за своїм змістом, але обсяг яких співпадає (наприклад, «річка Волга» – «найдовша річка в Європі»).

Співпідпорядкування (супідрядність, координація) – відношення між поняттями, обсяги яких виключають одне одного, але належать до більш загального родового поняття (наприклад, «ялина», «береза», «сосна» входять до обсягу поняття «дерево»).